

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.1995>

О. Биркович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

З огляду на наявну суспільно-політичну ситуацію, проблема діяльності національної системи судочинства викликає посилений інтерес як з боку науковців, так і з боку пересічних громадян. Боротьба за формування та незалежне функціонування судової гілки влади залишається «нарідним каменем» українського державотворення з моменту проголошення незалежності. Причин такої ситуації декілька. Вони як об'єктивні (пошук дієвої та ефективної моделі, відсутність національної традиції), так і суб'єктивні (корупція, заполітизованість проблеми й інші). Водночас не варто відкидати й того факту, що «ідеальна» модель судочинства є такою не для всіх і має як прихильників, так і противників. З огляду на це, доречний історико-правовий пошук традицій і практики національного судочинства. У цьому плані цікавим є досвід впровадження на українських землях системи судочинства імперії Габсбургів із кінця XVIII – початку ХХ ст., яка належала до класичних європейських систем, була відносно консервативною та ліберальною щодо учасників процесу. Вивчення австрійського досвіду організації судової влади цінне з огляду на впровадження та функціонування судів різної інстанції, дотримання принципів змагальності сторін,

відкритості й гуманності. Окрім того, впровадження системи судочинства імперії Габсбургів у Галичині досліджуваного періоду також супроводжувалося політичними й міжнаціональними суперечностями, в тому числі й «мовним питанням», що близьке нашому сьогоденню.

Багатогранність і різноаспектність австрійського законодавства, його еволюція впродовж ХІХ ст., а також специфіка реалізації в Галичині зумовили посилений інтерес до проблеми з боку українських вчених. Починаючи з відомих галицьких правників К. Ливицького, В. Старосольського, В. Охримовича й інших, судова система й система судочинства Галичини ХІХ ст. стає об'єктом наукових пошуків, які в радянський період підтримувалися завдяки дослідженням В. Кульчицького, а після 1991 р. в середовищі львівських вчених сформувалася ціла школа істориків права, які безпосередньо займалися вивченням правового статусу західноукраїнських земель у складі імперії Габсбургів, в тому числі й системи судочинства.

Одночасно чимало питань залишаються поза увагою дослідників, насамперед відсутній цілісний підхід до періодизації та характеристики етапів становлення системи судочинства

з часів Київської Русі до сьогодні, де період функціонування австрійського права на західноукраїнських землях ключовий, оскільки він не тільки визначав специфіку реалізації системи судочинства наприкінці XVIII – початку XX ст., а й був визначальним у процесі організації судової влади в Західноукраїнській Народній Республіці, а також Польщі, в складі якої Галичина перебувала до 1939 р.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці І. Бойка, Л. Ілина, І. Ковальчука, О. Кондратюка, В. Кульчицького, М. Мацькевича, В. Нора, Б. Тищика, О. Урсуляк та інших.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей і закономірностей впровадження та функціонування австрійської системи судочинства в Галичині кінця XVIII – початку XX ст.

Період перебування Галичини в складі імперії Габсбургів (1772–1918 рр.) був часом активної трансформації правової системи. Австрійське право, яке почало впроваджуватися в Галичині після приєднання краю до Австрійської імперії, являло собою складне поєднання модерних європейських підходів до організації державної влади (впровадження ідей освіченого абсолютизму) й середньовічних правових рудиментів (станові ознаки влади, куріальні відносини, поділ людей за майновою та соціальною ознакою та інше). Однак воно позитивно відрізнялося від польського права й зокрема системи судочинства, що існували в Галичині до 1772 р.

Загалом, судова система, як і система судочинства Галичини досліджуваного періоду, пройшли кілька основних етапів, для кожного з яких характерні специфічні риси імплементації та практичної реалізації норм права, що регулювали діяльність судової гілки влади й забезпечували систему судочинства. На нашу думку, в системі організації судової влади

Галичини досліджуваного періоду прослідковуються три чіткі етапи:

- 1) 1772–1784 рр. – перехідний;
- 2) 1784–1848 рр. – імплементаційний;
- 3) 1849–1918 рр. – конституційний.

Характеризуючи перший етап (1772–1784 рр.), слід наголосити, що 70–80-ті рр. XVIII ст. стали часом політичних реформ в імперії Габсбургів, що були покликані легітимізувати імператорську владу й запровадити владні інститути, які б задовольняли широкі прошарки суспільства. Під впливом Великої французької революції, а також ідей Просвітництва дотримання прав людини стало основоположним принципом тогочасної європейської політики, а тому імперська влада вживала заходів стосовно розширення таких прав.

Власне, в 1784 р. була проведена судова реформа, яка скасувала стару (польську) систему судочинства. Існування останньої обумовлювалося тим, що імперський уряд намагався уніфікувати адміністративний устрій новоприєднаних Галичини й Буковини. Єдиним нововведенням була заборона подавати апеляції на судові рішення [8, с. 23], адже чинні апеляційні інстанції знаходились на польських теренах у складі імперії Романових і Пруссії. На місцях найвищими судовими повноваженнями володів губернатор, рішення якого було визначальним у винесенні судових вироків, зокрема найвищої міри покарання, яка згідно з патентом від 20 жовтня 1772 р. здійснювалася виключно з безпосередньої санкції імператора [10, с. 336]. Губернатор вважався представником імператора в регіоні, а тому володів широкими повноваженнями. Специфікою «польської» системи судочинства, що існувала до 1784 р., був поділ судових інстанцій за становою ознакою – існували шляхетські, духовні й міщанські суди.

Початком реформування наявної системи можна вважати 1775 р., коли

було запроваджено так звану «Апеляційну раду», що була вищою судовою інстанцією у фінансових і господарських справах. У 1780 р. в Галичині почав діяти «Галіційський сенат» – вища судова інстанція, що здійснювала нагляд за дотриманням судочинства в краї.

Тільки в 1784 р. в Галичині починають активно впроваджувати положення судової реформи 1782 р. Позитив реформи полягав в уніфікації та систематизації судових інстанцій на основі станової приналежності громадян: домініальні, магістратські, шляхетські (земські) суди [8, с. 24]. Закономірно, що судом першої інстанції були шляхетські суди, які розглядали цивільні спори представників привілейованих прошарків суспільства. Такі суди функціонували у Львові, Станіславові й Тарнуві. Тільки в 1787 р., коли було створено окремі позастанові кримінальні суди, шляхетські суди займалися виключно цивільними справами [3, с. 203]. Відповідно, магістратські й домініальні суди займалися розв'язанням справ міського й сільського населення, в тому числі й духовенства.

Судами другої та третьої інстанції були відповідно Апеляційний суд у Львові та Верховна палата Юстиції у Відні [3, с. 203]. Рудиментами минулого було збереження так званих «національних судів»: єврейського (до 1785 р.) і вірменського (до 1790 р.). Окрім того, функціонували галузеві судові інстанції: гірничі, фінансові, вексельні й військові суди [3, с. 204].

Стосовно системи судочинства кінця XVIII – початку XIX ст., то вона розвивалася на засадах римського права й передбачала дотримання принципів змагальності сторін, письмової форми процесу й гласності [6, с. 4]. Учасники судового процесу – сторона позивача й відповідача – збирали й представляли в письмовому вигляді покази свідків, складали присягу, а також могли попередньо ознайомитися з позицією кожної зі сторін

і підготувати або відповідь відповідача на заяву, або заперечення. Цікавою нормою тогочасного судочинства було збереження інституту прокураторів – вони представляли сторони-учасники судового засідання. Власне, саме прокуратор, а не адвокат, мав право виступу й захисту відповідача під час судового засідання.

Для XVIII ст. цікавою нормою було дотримання процедури, так званої «експертизи» судового рішення, яка здійснювалася на правничих факультетах державних університетів. Як правило, знаним професорам і фахівцям передавалися справи, які потрапили до суду вищої інстанції. Висновок експерта був ключовим під час винесення остаточного рішення. Ця норма, на нашу думку, може бути ефективною і в наш час. Показово, що процедура «зовнішньої експертизи» була властивою як для цивільного, так і для кримінального судочинства з тією відмінністю, що у випадку вчинення кримінального правопорушення представником вищих прошарків суспільства останні за власні кошти могли замовити «експертизу» в університетського професора. Така експертиза у випадку відмінного від рішення суду висновку могла слугувати підставою для перегляду справи [11, с. 62].

Загальною особливістю кримінального судочинства була його реалізація в декілька етапів, а також існування норми про відшкодування «за встид і шкоду» в тому випадку, якщо звинувачення виявилися безпідставними [6, с. 4]. Така ситуація зумовлювалася існуванням процедури приватної ініціативи.

Позитивною рисою австрійського законодавства дослідники називають єдність законодавчої бази, яка регулювала процесуальні дії [6, с. 4]. Однак включення нових територій у 70-х рр. XVIII ст. спричинило певний дисбаланс, адже правовий розвиток окремих регіонів багатонаціональної імперії був різним, а збереження

станових привілеїв, у тому числі й в Галичині, було запорукою політичної стабільності. Польські привілейовані прошарки не могли допустити дотримання однакової процедури судочинства з селянами-українцями. Розв'язати ситуацію частково вдалося ініціативою імператора Йосифа II в 1781 р., яка привела до кодифікації норм права й встановлення загального судового порядку. Однак, не зважаючи на прийняття нових кодифікованих актів, система судочинства залишалася станомо-привілейованою до середини XIX ст. Процес характеризувався тяглістю, дорожнечою судових витрат, що перетворювало процес розв'язання спорів у судовому порядку на привілей для заможних прошарків суспільства. Власне, система судочинства Австрійської імперії кінця XVIII – середини XIX ст. асоціювалася з ненадійністю [7, с. 148].

Ключовими у процесі організації судової влади й системи судочинства були кілька конституційних реформ у 1848–1849 рр., 1860–1861 рр. і 1867 р. Прийняті в той час конституції та конституційні акти сформували засади організації системи судочинства з огляду на трансформацію правових відносин, міжнаціональну й політичну ситуацію в імперії загалом і кожній провінції зокрема. Так, у Конституції 1849 р. було запроваджено норму про рівнозначну підсудність усіх громадян імперії, що мало на меті ліквідувати становий підхід до організації судової влади. Таке рішення хоч і видається новаторським, але мало зовсім інший зміст, ніж забезпечення рівного судочинства для громадян імперії. Законодавець насамперед мав на меті підпорядкування судової влади державі, адже всі суди зобов'язувалися діяти від імені імператора й тільки імператор мав право вето на судові рішення, в тому числі й на смертні вироки.

Одночасно започатковані реформи в 1849 р. були загалом позитивними,

адже впорядкували систему судової влади, на вершині якої стояв Львівський краєвий суд [8, с. 24–25]. Край був поділений на кілька судових повітів, які були ключовими адміністративними одиницями й лягли надалі в основу організації виборчого процесу до Крайового сейму [2, с. 106]. Кількість судових повітів змінювалася як в сторону збільшення, так і в сторону зменшення. Станом на 1849 р. було створено 218 судових повітів [3, с. 204]. Власне, створення судових повітів у конкретних адміністративних одиницях не забезпечувало розмежування виконавчої та судової гілок влади, адже саме на повітові адміністрації покладалася відповідальність за дотримання судочинства. Повітові суди підпорядковувалися колегіальним повітовим судам, а ті – краєвим судам. Останніх на території Галичини й Буковини було 9 [4, с. 312].

Сформована в 1849 р. триступенева система судових органів влади отримала практичну реалізацію в 1850-х рр., коли навіть офіційно було ліквідовано конституцію 1849 р. й окремі громадянські права й свободи були проголошені під час «Весни народів» 1848–1849 рр. Виданий у грудні 1851 р. патент офіційно затверджував триступеневу систему організації судочинства: повітові й колегіальні крайові й окружні суди (перша інстанція); Вищі колегіальні суди (друга інстанція); Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні [5, с. 5]. Згодом шороку впродовж 1852–1855 рр. було прийнято кілька імперських і міністерських патентів, що регулювали діяльність судової гілки влади. Основним нововведенням реформ, окрім зміни назви судових інстанцій із крайових на повітові, стало формування в Галичині двох Вищих крайових судів. Створення останніх здійснювалося на підставі дотримання національно-політичного принципу – окремих суд для Східної Галичини із центром у Львові, інший – для Західної Галичини із

центром у Кракові. Такий підхід мав як практичну, так і політичну складову частини. З однієї сторони, такий поділ був закономірним, адже дозволяв ефективно організувати систему судової влади: територіально Галичина була однією з найбільших провінцій імперії Габсбургів. З іншої сторони, забезпечення національного підходу (в Східній Галичині переважали українці, в Західній – поляки) було декларативним.

Проведені в 1850-х рр. судові реформи отримали конституційне закріплення в 1867 р. Окрім того, було чітко систематизовано органи судової влади в Галичині. Вищому крайовому суду у Львові підпорядковувалося 10 окружних судів [3, с. 206]. Основним нововведенням було запровадження суду присяжних. Перша подібна спроба була здійснена в 1848 р., але вона зазнала невдачі. Натомість 9 березня 1869 р. прийнято закон про виконання норм Конституції 1867 р. і запровадження суду присяжних [12, с. 62]. Суди присяжних діяли при крайових та окружних судах, де розглядалися кримінальні справи, які й вимагали участі присяжних. Повноваження останніх, їхні права й процедуру здійснення судочинства детально розглянула українська дослідниця О. Урсуляк [12]. Перше нормативне регулювання діяльності присяжних відбулося в Кримінально-процесуальному кодексі 1873 р., в якому до їх компетенції віднесли 31 злочин різного ступеню важкості, а також 2 політичні проступки [3, с. 206].

Характерною рисою системи судочинства в умовах існування суду присяжних було формулювання питань до присяжних, які передбачали відповіді «так» або «ні» [12, с. 63]. Цей крок був закономірним з огляду на рівень освіченості, походження та практичний досвід осіб, яких обрали присяжними.

Загалом у другій половині XIX ст. в імперії Габсбургів утвердилась досить складна система судової влади,

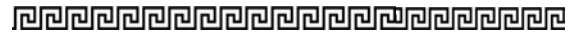
адже існували окремі суди для розв'язання військових, торгових, морських, третейських, промислових і консульських судових справ. Останні займалися розв'язанням судових спорів між підданими австрійської та угорської частин імперії.

Сформована в 1869 р. система судової влади зберігалася без змін до 1914 р., єдині зміни відбувалися тільки в системі судочинства й зумовлювалися прийняттям ряду нових кодифікованих актів. Окремі з них мали революційний характер, зокрема в 1852 р. значну частину справ про проступки було передано на розгляд поліції [1, с. 78].

На початку 1914 р. на розгляд Галицького сейму подали регламент роботи Крайового адміністративного трибуналу, що мав стати найвищою судовою інстанцією в провінції. Однак з огляду на військові дії та припинення роботи сейму, а згодом і розпад імперії Габсбургів ці плани залишилися нереалізованими.

Хоча в Галичині в період її перебування в складі Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії відбувалися позитивні зрушення як в процесі організації судової влади, так і системи судочинства, В. Нор слушно звертає увагу, що в очах суспільства й громадських лідерів суд залишався забюрократизованим інструментом державної влади. Вивчаючи погляди І. Франка на систему судочинства, вчений цитує класика, що суди повністю нехтували нормами законів [9, с. 11]. Це нехтування відбувалося в тому числі й із порушенням конституційних норм, адже деклароване право про рівноцінне використання в адміністративному апараті національних мов абсолютно нехтувалося польською та німецькою адміністрацією Галичини.

Таким чином, після включення Галичини до складу імперії Габсбургів розпочався планомірний процес впровадження нової системи судочинства. Чітко прослідковується три етапи:

- 1) 1772–1784 рр. – перехідний;
- 2) 1784–1848 рр. – імплементаційний;
- 3) 1849–1918 рр. – конституційний.

Кожен із них відзначається специфікою організації судової влади й системи судочинства. Властиві для австрійської системи права ідеї лібералізму відбилися в існуванні принципів змагальності сторін, інституту адвокатів, прокуратури й суду присяжних. Стосовно системи судочинства, то впродовж останньої третини XVIII – кінця XIX ст. було прийнято низку нових і реформовано чинні Цивільний і Кримінальний кодекси. Недоліком системи судочинства було існування низки галузевих судів. Свідченням загального високого рівня ефективності австрійської системи судочинства була її імплементація в багатьох незалежних республіках, що виникли після розпаду Австро-Угорщини, в тому числі й у Західноукраїнській Народній Республіці.

У статті здійснюється аналіз і систематизація основних етапів становлення судової влади й системи судочинства в Галичині кінця XVIII – початку XX ст. Встановлено, що після приєднання краю до складу імперії Габсбургів розпочався планомірний процес імплементації австрійського законодавства, яке передбачало змагальність сторін у судовому процесі й кількоступеневу структуру судової влади. Усі зміни відбувалися впродовж трьох чітких етапів:

- 1) 1772–1784 рр. – перехідний;
- 2) 1784–1848 рр. – імплементаційний;
- 3) 1849–1918 рр. – конституційний.

Водночас для перших двох етапів було властивим збереження численних правових рудиментів і дотримання станового підходу в системі судочинства. Цікавою нормою тогочасного судочинства було

збереження інституту прокураторів – вони представляли стороно-учасники судового засідання, – а також процедури «експертизи» судового рішення з боку університетських професорів. «Експертиза» була обов’язковою для справ, що розглядалися судами вищої інстанції, а заможні прошарки суспільства могли «замовити» таку послугу у випадку обвинувачення їх у кримінальних злочинах. Початком якісних і позитивних змін в організації судової влади стали конституційні реформи середини XIX ст., Конституція 1849 р., законодавчі зміни 1852–1855 рр., що не тільки запровадили рівнозначну підсудність усіх громадян імперії, а й закріпили чітку структуру судової влади в краї, на вершині якої було два Вищі крайові суди в Кракові й Львові. У 1869 р. було запроваджено інститут присяжних, а згодом розширено кількість кримінальних злочинів і проступків, розгляд яких відбувався за участю присяжних. Не зважаючи на існування низки галузевих судів, австрійська система судочинства, реалізована в Галичині, була досить ефективною та зберігала чинність навіть після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки.

Ключові слова: судова влада, система судочинства, Галичина, Конституція, присяжні, підсудність.

Вуркович О. Functioning of the judiciary of Galicia in the second half of the XIX century

The article analyzes and systematizes the main stages of the formation of the judiciary and the judicial system in Galicia in the late XVIII – early XX centuries. It is established that after the annexation of the region to the Habsburg Empire, a systematic process of implementation of Austrian legislation began, which provided for the adversarial nature of the parties in the trial and a multi-

level structure of the judiciary. All changes took place during three clear stages:

- 1) 1772–1784 – transitional;
- 2) 1784–1848 – implementation;
- 3) 1849–1918 – constitutional.

At the same time, the first two stages were characterized by the preservation of numerous legal rudiments and adherence to the class approach in the judicial system. An interesting norm of the judicial process at that time was the preservation of the institution of prosecutors – represented by the parties to the court session, as well as the procedures of “examination” of the court decision by university professors. “Examination” was mandatory for cases heard by higher courts, and wealthy sections of society could “order” such a service if they were charged with criminal offenses. The beginning of qualitative and positive changes in the organization of the judiciary were the constitutional reforms of the mid-nineteenth century., The Constitution of 1849, legislative changes of 1852–1855, not only introduced equal jurisdiction of all citizens of the empire, topped by two Supreme Regional Courts in Krakow and Lviv. In 1869, the institute of jurors was introduced, and later the number of criminal offenses and misdemeanors, which were considered by a jury, was expanded. Despite the existence of a number of sectoral courts, the Austrian judicial system implemented in Galicia was quite effective and remained in force even after the proclamation of the Western Ukrainian People’s Republic.

Key words: judiciary, judicial system, Galicia, Constitution, jurors, jurisdiction.

Література

1. Бойко І.Й. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). Вісник Львівського

університету. Сер. : Юридична. 2014. Вип. 59. С. 71–79.

2. Ілин Л.М. Галицький крайовий сейм у системі українського парламентаризму. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. С. 105–109.

3. Ковальчук І.В. Організація судової влади у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918). Підприємництво, господарство і право. 2018. Вип. 5. С. 203–208.

4. Кондратюк О.В. Організація судових органів у Галичині за австрійською конституцією 1867 р. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. 2004. № 1. С. 310–318.

5. Кондратюк О.В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2006. 23 с.

6. Кондратюк О.В. Правове регулювання судочинства в Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. 2009. Вип. 1. С. 1–8.

7. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини / В.С. Кульчицький, І.Й. Бойко, О.І. Мікула, І.Ю. Настасяк. Львів, 2002. 82 с.

8. Мацькевич М.М. Судова система на території західної України в період панування Австро-Угорської монархії: історико-правові аспекти розвитку. Наше право. 2015. № 4. С. 23–25.

9. Нор В.Т. Погляди І. Франка на засади організації та функціонування суду і судочинства. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. № 1. С. 1–27.

10. Тицик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України : академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2015. 808 с.

11. Тицик Б.Й. Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.). Львів, 2003. 80 с.

12. Урсуляк О.В. Австрійський закон про введення суду присяжних 1869 р. : історико-правовий аналіз. Часопис Київського університету права. 2014. № 2. С. 62–65.